

РЕЦЕНЗИЯ

за дисертацията на Николина Димитрова Делева

„Изкуството на XXI век между ценността и цената“ за придобиване на образователната и научна

степен „доктор“.

Област на висше образование: 2. Хуманитарни науки. Професионално направление: 2.3. Философия. Научна специалност: Естетика.

Рецензент: проф. Иван Стефанов, д-р на философските науки

Значението на предлаганата дисертация е много точно изразено в самото заглавие: „Изкуството на XXI век между ценността и цената“. Аз забелязах името на Николина Делева веднага при публикуването на двете статии в сп. „Философски алтернативи“, посветени на актуалните въпроси - как трябва да разбираме понятието „съвременно изкуство“ - в първата и във втората статия - за зависимостите на изкуството от пазара и парите. Винаги отдавам внимание на автори, които рисковано съсредоточават своето внимание върху актуалната ситуация: какво става с изкуството днес, в условията на неговата абсолютна реализирана комерсиализация?

Наистина, сега всички художествени сфери не могат да съществуват и да се развиват без налична финансова подкрепа, идваща от свободния пазар на изкуствата. Но в допълнение Н. Делева акцентира и на обстоятелството, че комерсиализацията през новия XXI век е в изключително напреднал стадий и регулира творческите посоки и решения на творците на художествени произведения. Нещо повече – авторката се интересува още и от художествената практика и от естетическата теория за изкуството, както те са представени и реализирани в най-развитите страни на света – САЩ, Англия, отчасти и Япония. Следователно, появи се автор, който се изправя пред много съществен, но и много труден проблем: може ли - при тези високи степени на комерсиализация - изкуството да се представи в своята същинска естетическа същност или просто се превръща, както всичко друго, в обикновена стока?

Търсейки отговора, Николина Делева въвежда в нашата естетика ново понятие: **комодификация на изкуството!** То има синтетично значение, а именно че изкуството е окончателно и тотално поставено в зависимост от парите и може да съществува само като стока. Това още означава, че изкуството вече не се легитимира със своето първично художествено значение, а с това дали може да бъде продадено или не. По този начин, чрез парите, посочва Делева, духът на капитализма се вмъква вътре в самата вътрешна природа на изкуството и го преобразува до неузнаваемост. Което е и самата истина. Ето същественният краен извод от изследването на Николина Делева: съвременното изкуство в западния културен контекст няма определена идентичност, същност, специфика. То е

симулакрум, ценността му не се определя от материалността и сетивния наглед, а от фетиша – символната функция на оценяването. Производството на ценност се осъществява чрез цената, медийния и институционалния дискурс. Няма връзка между цената на произведението и произведението. Тя е пазарно конструирана и зависи от символния капитал на свързаните с произведението автор, критици, куратори, галеристи, институции, музеи и т.н.

Подобни негативни оценки вече присъстват в света на естетиката и критиката. Но искам веднага да отбележа, че изводът на Н. Делева е обоснован от широк кръг нови емпирични факти и теоретични анализи на днешната западна теория и критика, доста добре познавани и обилно цитирани от авторката. Тя целенасочено, конкретно и в подробности се позовава на интерпретираните източници, за да обоснове своите тези и изводи. Затова констатирам като авторски принос следното обстоятелство: дисертацията ни запознава със съвременното състояние на дискурса за природата и същността на западното изкуство. Тъкмо затова тя е актуална и има заслугата да ни внушава и приканва да се върнем към основните базисни естетически проблеми. Ще припомня, че през изминалия 20-ти век водещата естетическа тема беше насочена към търсенето на новата възможна дефиниция за изкуството. Нека не забравяме, че в отделни нови периоди, изкуството – имам предвид модернизма на XX век - може действително да се освободи и демонстративно откъсне от нормите и догмите на естетиката. Но - за съжаление - самата естетика не може да се развива без своята непрекъсната връзка с художествените процеси. Нужна ни е естетика, която е много близко до бурните и противоречиви промени в света на изкуството.

Позитивна страна на разглежданата дисертация е фактът, че авторката следва определена целесъобразна логика, за да стигне до своите заключения. Ако се върна към началните страници и първата глава на дисертацията, откривам акцентирането на същественния за съвременната естетика въпрос: какво трябва да се разбира под понятието **съвременно изкуство**. Защото след старите „изми“ идват като непрекъснат поток и новите течения и така заедно „естетическата река“ образува нещо като делта от различни и напълно противоположни художествени направления. Следва авторският съществен извод, че при съществуващата сложна вътрешна диференциация на естетическото вече става трудно, дори невъзможно, да бъде дефинирано изкуството, а изследователското поле на днешната естетика е превърнато в истински проблем. На стр. 39 Делева е категорична: “Името „изкуство“ има толкова частни смисли, колкото са тези, които го употребяват, ситуациите, в които се употребява или колкото са теориите за изкуството. Това безкрайно множество на възможни значения на думата превръща търсенето на единичен смисъл в безсмислица.” Затова тя констатира, че понятието за изкуство е в непрекъснат процес на дефиниране и на предефиниране; то е отворено, относително, условно, ситуационно и променливо (вж. с. 38). **Така естетиката преминава от метафизическата в емпиричната сфера. Няма точен термин за изкуството от 21 век.**

След тази строга преценка за съдбата на изкуството през началото на XXI век Н. Делева се чувства задължена (дори по силата на изследователската логика) да анализира проблема и за ценностното значение на изкуството, тоест за неговите вътрешни качества. Във втора глава, която започва, очевидно по изключение, още от Столович (а можеше да започне и от студията на проф. Паси за природата на ценностите), следва обобщението, че художествената творба не притежава иманентни или трансцендентални качества,

доколкото тя е колаж, мозайка, пастиш или калейдоскоп. Собствено чисто естетическото се губи. Паричното предефиниране на изкуството ограничава процеса на сакрализацията на творбата, тоест на нейната естетическа индивидуализация и символизация в полза на комодитизацията, тоест в превръщането и в стока.

При тези условия несигурната естетическа идентичност на творбата прави **сакрално и профанно** взаимно заменяеми, а стока и не-стока - неразличими. Посредническата роля на финансовия пазар (на парите!) в потребителския процес на художествените произведения се превръщат в нещо различно. Парите се явяват като форма на новата власт над изкуството. На основата на колективната преднамереност и интерсубективния консенсус на художествените възприятия, опосредстващите парични знаци се оказват новия разрушител на художествените процеси. Без високата цена много от творбите не биха били възприемани като такива, а още по-малко като символи на престиж. Следователно за Н. Делева, в условията на тоталното господство на финансовия капитал, изкуството всекидневно започва да загубва своята естетическа специфика и остава да бъде оценявано само финансово.

Такива са тенденциите, за съжаление. Н. Делева правилно е открила фаталната роля на диалектиката в процесите на силно улеснената взаимна заменяемост между сакрално и профанно в изкуството чрез посредническата роля на парите. В тази връзка тя привежда показателното изказване на Анди Уорхол: „Най-доброто изкуство е бизнесът.“ (с. 145). Аз ще добавя, че това е точно противоположното на казаното преди него от Бодлер: на въпроса „Що е изкуство?“, той отговаря „Проституция“...

Но дали парите водят до една изключително разрушителна ситуация в художественото творчество? Наистина ли няма точна дума, с която да се определи днес изкуството? И най-важното – доколкото се занимаваме с овладяване на западния естетически опит трябва ли да се отдаваме на самоочевидността и на харизматичността на множеството от заключения относно близко очаквания апокалипсис?

Тук ще отбележа, че откривам известно удивление, едно повишено негативно авторско настроение, обхванало Н. Делева от огромния натиск върху нейното мислене от страна на отрицателните мнения и техния хаос, пред които тя се изправя като изследовател. Работните условия у нас не и позволяват да посети с изследователски намерения някоя от високо развитите западни страни и да има конкретни впечатления от духовните процеси; тя работи - от разстояние - изключително с критически и теоретически материали и е овладяна, като че ли, от техния разрушителен патос, който не допуска друго мислене. За да обясня случая тук ще се позова на Адорно, който откровено пише: „В Америка се освободих от наивното си възприемане на културата, придобих способността да я възприемам от външна гледна точка“. Адорно препоръчва именно позицията на външен, тоест обективен наблюдател. Нужно е безпристрастно разбиране, или по-точно – отчуждение в смисъла на Брехт - от изследвания материал, за да си способен да следваш собствените си интенции. Обаче, когато четеш и обработваш само писмени текстове, дошли от далечно разстояние, трудно е да се досетиш, че в тях е заложена една планирана масова спонтанност на негативизъм. А днешният финансов капитализъм, действително чрез парите, задълбочи и разшири неимоверно мащабите на рационалното планиране и на стандартизацията на мненията. Включително и в сферата на изкуството.

Не мога да не изтъкна като положителен факт обстоятелството, че в своя текст Н. Делева проявява добро обективно наблюдение към социокултурните факти. Имам предвид предпоследния преди заключението текст № 12. „Цената на свободата – бизнес модела на Кристо и Жан – Клод.“ Там всичко написано за изкуството на двамата автори е вярно и точно. Наистина, Кристо сам признава, че му е трудно да обясни характера на своето творчество, че то може би е ирационално и безполезно. Но от друга страна, Н. Делева е съвсем обективна, когато приема, че Кристо успешно се е адаптирал към американския финансов капитализъм и в резултат на това е придобил свободата да даде простор и изява на своите творчески спонтанни настроения и идеи, опредметени чрез опаковки, варели и цилиндри. Но дали трябва да оценяваме творчеството на Кристо само като изключение от стандартния модел, а не като друга, също легитимна страна на развитието на творческите процеси в условията на финансовия капитализъм?

Тук ще допълня, че ролята на парите в развитието на творческите процеси от Ренесанса насам не е само отрицателна. Големият социолог Норберт Елиас в книгата си „Моцарт. Социология на един гений,“ успешно защити идеята, че Моцарт, след като е отхвърлен от доминиращите последователи на музикалния канон предпочита да стане свободен от феодални, княжески и дворцови зависимости творец; по неговото време все още липсва свободен пазар за музикални произведения и той не може да намери опора за реализация на своя талант. Моцарт се оказва гений, който е изпреварил своето време; оттук идва и неговата лична трагедия на човек и музикант.

Вярно е, че днес свободният пазар на финансовия капитализъм е изключително могъщ, но и двусмислен и високо хвърчащите цени на редица произведения пораждаат множество съмнения за наличието на високо художествено качество. Но все пак има и доста независими творци като Кристо. Н. Делева фиксира тази ситуация като поставя въпроса (164 стр.): „Какво да правим след оргията?“, тоест може ли изкуството да се оценява само финансово и го допълва с идеята, споделяна от някои автори, а именно, че трябва да се търсят нови пътища за изкуството.

Но има и нещо друго, което може да се добави. Даниел Бел, известният теоретик на пост-индустриалното общество, намери време да напише и книгата „Културните противоречия на капитализма“ (1976 г.), преведена е и на български език. Добре е днес да се порови в нея теоретично и от естетиката в подсказаната посока. Очевидно културните противоречия на капитализма не намаляват, а се увеличават. Защо и как – открит за днешната ни естетика въпрос. Разглежданата дисертация ни приближава и до този въпрос, което е един принос.

В заключение: дисертацията на Николина Делева анализира и провокира изследването на редица стари и нови проблеми, отнасящи се до функционирането и съществуването на съвременното изкуство. Тя надхвърля минималните национални изисквания за придобиване на ОНС „доктор“ с 60 точки (при минимум изисквания от 80 точки); по нея са публикувани 9 статии в научни издания. Пред нас е съдържателен и актуален научен текст, който в своята цялостност и с посочените приносни моменти заслужава **категорична положителна оценка**. Очевидно в разглеждания дисертационен труд са поставени и анализирани въпроси, с които естетиката ще се занимава и през целия XXI век. Това има **приносно значение за нашата наука**. Защото ескалацията

размер на действието на цените и на парите са главния белег на глобалния рисков капитализъм.

Без никакво колебание предлагам на уважаемото научно жури да **присъди на Николина Димитрова Делева научната степен „доктор“** за защитаваната дисертация на тема: „Искусството на XXI век – между ценността и цената“ .

9 юни, 2024 г.

София

Рецензент: